

НЕСТАНДАРТНА ІСТОРИЧНА ПРАКТИКА ГЕНДЕРУ У ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Артеменко А. П., д-р філос. наук, професор
Національний аерокосмічний університет «Харківський
авіаційний інститут»

Візантійська імперія посідає унікальне місце в історії гендерних режимів традиційних середньовічних суспільств. Вона належала до культурного простору античного та християнізованого елліністичного світу, а тому візантійська політична і правова система виробила особливий механізм участі жінок у державному управлінні, що суттєво контрастує з типовими уявленнями про «жіноче» і «чоловіче» в середньовічній Європі. Цей феномен справляв враження на західних хроністів. Зокрема анонімний автор «Лорських анналів» IX ст. зневажливо назвав Візантію *femineum imperium* – «жіночою імперією», що демонструє подив і неприйняття європейською свідомістю незвичної для неї політичної участі жінок в управлінні державою.

Юридично візантійські жінки мали значно ширші права, ніж їхні європейські сучасниці. Вже в Кодексі Юстиніана (VI ст.) було закріплено низку норм, що визнавали за жінками цивільну суб'єктність: вони могли бути власницями майна, укладати угоди, вести справи в суді, заповідати і спадкувати власність. Це створювало передумови для активної ролі жінки не лише в приватному, а й у публічному полі. Крім того, за едиктом Юстиніана, було скасовано обмеження для імператора на укладання шлюбу з жінкою низького соціального походження на підставі рівності громадянських прав в імперії. Це згодом стало підставою для практики оглядин наречених, коли імператрицю обирали з-поміж найкращих дівчат імперії. А оскільки шлюб укладається тільки між рівними, то спочатку наречена ставала імператрицею, а потім виходила заміж за імператора. Фактично це відкривало жінкам шлях до реальної політичної влади. Також жінки – дружини й дочки імператорів – визнавалися спадкоємицями другої черги наслідування

престолу, і в разі відсутності чоловічих претендентів могли ставати регентшами, співправительками або навіть самодержавними імператрицями. Це положення закріплювалося через релігійний і правовий дискурс.

За всю історію Візантії було 107 імператриць, з яких 17 виступали як регентки або коронували своїх чоловіків-імператорів, а троє жінок – Ірина, Зоя і Феодора – правили самотійно як глави держави. Ірина, вдова імператора Лева IV, 797 року усунула з трону власного сина й офіційно правила одноосібно. Зоя Порфірородна, дочка імператора Костянтина VIII, прославилася як жінка, яка кілька разів змінювала імператорів, виходячи за нових претендентів на трон. Свій третій шлюб вона уклала у віці 64 роки з Константином IX, після чого вона знову зберегла владу співправительки своєї сестри. Феодора, її сестра, не була одружена, але після смерті Зої 1050 року п'ять років правила самотійно як остання представниця Македонської династії.

Надзвичайно показовим є повстання 1042 року, коли жителі Константинополя виступили на захист Зої, яку намагались усунути від влади. Учасники – серед яких були й жінки, що взагалі нечувано для тодішньої політичної практики, – вигукували: «Де ти, наша єдина, душею благородна та обличчям прекрасна?.. царства законна спадкоємице, у якої і батько – цар, і дід, і дід батько?..». Цей епізод засвідчує наявність гендерно усвідомленої публічної легітимації жіночої влади – явища надзвичайно рідкісного в середньовічній Європі. Візантійське суспільство, з одного боку, залишалося патріархальним, а з іншого – визнавало легітимність жіночої влади у межах сакралізованої імператорської спадковості.

Отже, візантійська традиція – це суперечливе поєднання юридичних прав, династичної легітимації і сакральної монархії, що створює приклад нестандартної гендерної політики, яка не вкладається в шаблонну модель «чоловічої» середньовічної державності. Саме це дає змогу сучасним дослідникам розглядати Візантію як альтернативну цивілізаційну матрицю, де гендерні ролі були гнучкішими, ніж прийнято вважати.